

Var Freud vetenskapsman?

Billy Larsson. *Kritik mot Freud har förekommit länge, men under det senaste decenniet har den blivit allt starkare och mer välargumenterad. Först nu har det blivit möjligt att slutgiltigt avgöra om Freud var vetenskapsman eller ej.*

ASTROLOGIN, DARWINS evolutionsteori samt Freuds psykoanalys är några exempel på teoribildningar vars vetenskaplighet har ifrågasatts. Dessa teorier har dock rönt olika öden. Astrologin är avförd från debatten – inom universitetsvärlden finns konsensus om att astrologin inte är en vetenskap. Darwins teori har ifrågasatts i viss mån, men numer råder nästan total enighet om att teorin om det naturliga urvalet är en vetenskaplig teori. Annorlunda är det med psykoanalysen. Om dess vetenskaplighet finns en pågående debatt, där den dominerande uppfattningen fortfarande är att Freud betraktas som vetenskapsman av

rang. Samtidigt har Freuds brister blivit alltmer uppmärksammade under de senaste decennierna.

Denna nyare kritik tar upp många teman som fanns redan i de invändningar som drabbade Freud under hans levnad. Samtidigt har med tiden kritiken blivit alltmer kunnig, systematisk och vetenskapsfilosofiskt avancerad. Dessutom kan man nu förstå hur Freuds sätt att fungera som teoretiker har med hans uppväxt och personlighet att göra. Det var inte möjligt för Freuds samtid att inse, eftersom sådana insikter har krävt tillgång till Freuds privata brev, vilka har publicerats först efter hans död.

I det följande görs en översikt över hur Freud har uppfattats av vetenskapsteoretiker och andra personer som har det gemensamt att de identifierar sig med vad som kan kallas den rationellt-empiriska inriktningen i synen på vad vetenskap är och bör vara.¹ Freud själv räknade sig till denna tradition och beskrev psykoanalysen som en empirisk vetenskap, grundad på kliniska iakttagelser. Av utrymmesskäl görs inget försök att utvärdera hermeneutiska filosofers uppfattning om psykoanalysen, utan jag nöjer mig med att konstatera att hermeneutiker som Jürgen Habermas och Paul Ricœur, och Carl Lesche i Sverige, inte har några lösningar på de svårigheter för Freud som tas upp här.

**Freud själv
beskrev
psykoanalysen
som en
empirisk
vetenskap,
grundad på
kliniska
iakttagelser.**

De utgår egentligen bara ifrån att Freuds teorier är riktiga, och försöker sedan göra filosofiska poänger, ofta av tvivelaktig natur, om hur psykoanalysen förhåller sitt andra vetenskaper.

För att undvika missförstånd bör påpekas att artikeln behandlar psykoanalysen som en teori som försöker ge en verklighetsbeskrivning. En teori kan även ha ett instrumentellt värde, oavsett hur pass bra den är som verklighetsbeskrivning. Att psykoanalysen haft ett instrumentellt värde genom att uppmärksamma teman som barndomens betydelse för individen och sexualitetens roll för människan, samt bidragit till utvecklandet av en intressant terapeutisk praxis, är inget som behöver ifrågasättas, men är inte aktuellt att utvärdera här.

DEN LOGISKA POSITIVISMEN

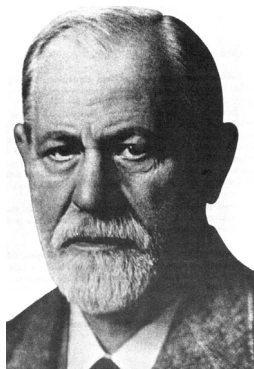
Den kritik som drabbade Freud under hans levnad kom mestadels från andra medicinare och psykiatriker. Delvis beror detta på att vetenskapsfilosofin inte var så utvecklad i början av Freuds karriär, delvis på att vetenskapsteoretiska frågor framför allt fokuserades på fysiken när de uppmärksammades alltmer i början av 1900-talet.

Den första viktiga vetenskapsfilosofiska skolbildningen i den empiriska traditionen var den logiska positivismen, även benämnd logisk empirism. De logiska positivisterna försökte skapa en omfattande filosofi genom att utgå från det givna, från erfarenheten, vilket är vad ordet positiv syftar på i detta sammanhang. Ordet positivist har på svenska kommit att användas mer som ett invektiv än som en deskriptiv term, ofta med udden riktad mot sådan traditionell forskning som man kommit att ogilla. Detta sätt

att använda ordet positivist döljer flera väsentligheter. En är att positivismen egentligen var en vetenskapsteoretisk skolbildning under tiden efter första världskriget. Den dog ut efter några decennier; från 1960-talet och framåt har det knappast funnits några strikta logiska positivist. Det andra är att många som i svensk debatt har kritiserat positivismen inte verkar ha förstått vad som var positivismens projekt och idéer.

Den logiska positivismen var en grupp radikala forskare och filosofer som ville skilja ut vetenskap från icke-vetenskap i termer av att försöka skilja på vad som var vetenskap och vad som var metafysik. Bakgrunden var en kritisk inställning till vad man ansåg vara alltför spekulativa teorier, till exempel Hegels filosofi. I sin sympatiska strävan formulerade man vad som har kallats för verifikationskriteriet för mening. Med tiden visade det sig att man hade gått för långt, det gick inte att skilja ut meningsfulla satser från nonsens på det sätt som man ursprungligen hade hoppats på.

De logiska empiristerna intresserade sig bara i ringa grad för psykoanalysen. I programskriften från 1929 *Den vetenskapliga världsåskådningen* nämns att Freuds psykoanalys skulle kunna bidra till att förklara förekomsten av

*Under sin levnad fick
Freud mestadels kritik
från andra medicinare
och psykiatriker.*

”metafysikens irrvägar”. Och en av gruppens ledande medlemmar, Otto Neurath, tog i en artikel från 1931 upp att även om psykoanalysen innehåller många metafysiska uttryck, så finns ett värde i betonandet av beteendets omedvetna förutsättningar (se Ayer, 1959). Men några mer ingående kunskaper om psykoanalysen manifesterade inte Neurath i sammanhanget, och de logiska positivisterna tog aldrig ställning till om psykoanalysen skulle betraktas som mest vetenskap eller mest metafysik.

De logiska positivisterna kallas ibland för Wienkretsen eftersom de hade sammankomster i Wien på 1920-talet, alltså samtidigt som Freud var verksam där. En annan likhet var att både logiska positivister och psykoanalytiker flydde undan nazismen, bl.a. till USA. Några personer med den bakgrunden deltog i den konferens om psykoanalysen som vetenskap som anordnades i New York 1958 av amerikanska filosofer, med inbjudna analytiker (Hook, 1959). Filosofernas kritik var välvilligt konstruktiv, men inget tyder på att den påverkade hur psykoanalysen såg på sin teoribildning.

KARL POPPERS KRITIK

En annan filosof, Karl Popper, hade sina rötter i den logiska positivismen, men kom att göra en annorlunda avgränsning mellan vetenskap och ovetenskap. Redan på 1930-talet framförde han sin sedermera berömda idé att det var teoriers falsifierbarhet som var kriteriet på deras vetenskaplighet, demarkationskriteriet. Långt senare, år 1962, kom Popper att ta psykoanalysen som exempel på en teori som inte riskerade att bli falsifierad (Popper, 1962). I artikeln beskriver Popper hur han 1919, 17 år

gammal, funderade över fyra populära teorier: Einsteins relativitetsteori, Marx historieteori, samt Freuds psykoanalys och Adlers individualpsykologi. Många andra studenter attraherades av att dessa teorier kunde förklara så mycket, men själv tyckte Popper att det var något besynnerligt med teorier som kunde förklara allt:

”[V]arje tänkbart fall kunde tolkas i ljuset av Adlers teori, eller lika gärna i Freuds. Jag kan illustrera detta med två olika exempel på mänskligt beteende: en man som kastar sitt barn i vattnet med avsikt att dränka det; och en man som offerar sitt liv i ett försök att rädda barnet. Bägge dessa fall låter sig tolkas lika lätt i freudianska som adlerianska termer. Enligt Freud led den förste mannen av bortträngning (säg, t.ex. av någon del av hans Oidipus-komplex), medan den andre erhållit sublimering. Enligt Adler led den förste mannen av känslor av osäkerhet (som kanske gav upphov till behovet att bevisa för sig själv att han vågade begå ett brott), och så gjorde den andre mannen (vars behov var att bevisa för sig själv att han vågade rädda barnet). Jag kunde inte tänka på något beteende som inte kunde tolkas i termer av endera teorin. Det var precis detta faktum – att de alltid passade, att de alltid fick bekräftelse – som i sina beundrars ögon utgjorde det starkaste argumentet till förmån för dessa teorier. Det började gå upp

**Själv tyckte
Popper att det
var något
besynnerligt
med teorier
som kunde
förklara allt.**

för mig att denna uppenbarade styrka var deras svaghet.” (Popper, 1962, s. 35).

I kontrast till detta ställde Popper Einsteins relativitetsteori, där teorin om ljuset riskerade att få fel när det blev möjligt att fotografera solen under en solförmörkelse.

Att Poppers uppfattning inte vann gensvar inom psykoanalysen är föga förvånande eftersom han betraktade psykoanalysen som en ovetenskaplig teori, ett budskap dessutom framfört med ett stänk ironi. Poppers klassificering av psykoanalysen som ovetenskaplig har ofta anförts av personer som tyckt illa om Freud. Men det behöver konstateras att Popper inte gjorde någon djuplodande analys av psykoanalysen, och förmodligen inte var särskilt inläst på Freuds teorier. Ett rimligt motargument mot Popper är att han inte använder något verkligt exempel från Freud, utan bara illustrerar möjligheten av att missbruka teorin, istället för att påvisa att Freud faktiskt gjort sina teorier ofalsifierbara.²

EN KUNNIGARE KRITIKER

Ett knappt decennium efter Poppers kritik gjorde filosofen Frank Cioffi (1970/1998) ett mer sofistikerat försök att påvisa att Freuds psykoanalys var en pseudovetenskap. Till skillnad från Popper var Cioffi gediget beläst i Freuds skrifter, och han framför även principiella synpunkter på vad som kännetecknar en pseudovetenskap. Han betonar att skillnaden mellan vetenskap och pseudovetenskap inte beror på om teorierna är formellt testbara eller inte, eftersom många pseudovetenskapliga teorier kan vara principiellt falsifierbara. Istället betonar han att en pseudovetenskap rymmer inslag som syftar till att förhindra att teorin

prövas. Han skriver: "Att påstå att en verksamhet är en pseudovetenskap innebär att påstå att den innefattar vane-mässiga och avsiktliga arrangemang med metodologiskt bristfälliga procedurer (där avsiktlig har en betydelse som omfattar förfinat självbedrägeri)" (Cioffi, 1998, s. 116). Och när det gäller psykoanalysen menar han att "det finns en mängd egendomligheter i den psykoanalytiska teorin och praktiken som är skenbart opåkallade och orelaterade, men som blir begripliga i samma stund som de förstås som uttryck för samma strävan: behovet att undvika vederläggning" (ibid., s. 117).

Cioffi ger sedan en mängd exempel på underligheter i Freuds teoretiserande, bl.a. hur Freud utvidgade sitt sexualitetsbegrepp så att det inte längre blev meningsfullt, och bara skenbart hade karaktär av en hypotes. Han tar också upp hur motsägelsefull Freud är avseende vilken sorts observationer som stödjer hans teorier. Ibland hävdar Freud att teorierna har fått full bekräftelse från iakttagelser av barn, och påstår t.ex. att "det är enkelt" att lägga märke till att småflickor betraktar clitoris som "en underlägsen penis". Ibland hävdar Freud tvärtom att det bara är via kliniska iakttagelser som det är möjligt att hitta stöd för hans utvecklingspsykologiska antaganden. Cioffi lyfter också fram hur Freuds uppfattning att "i det omedvetna finns inget Nej" fungerar som ett sätt att undvika att teorin får fel: Freud kan göra motsägelsefulla tolkningar och sedan hänvisa till bristen på logik i "det omedvetna".

Även om Cioffi var en kunnig kritiker av psykoanalysen nådde han ingen framgång. Tvärtom publicerades hans artikel när intresset för psykoanalys var lågt, och ett decennium senare kom den stora boomen för psykoanaly-

sen inom humaniora och kulturdebatt. Cioffi fortsatte dock hela tiden att publicera kritiska artiklar om Freuds psykoanalys, om än i motvind.

ADOLF GRÜNBAUMS BIDRAG

Under tiden hade den amerikanske rums- och tidsfilosofen Adolf Grünbaum blivit allt mer intresserad av psykoanalysen, utifrån sitt intresse för Poppers demarkationskriterium. Hans bok *The Foundations of Psychoanalysis* (Grünbaum, 1984) fick stor genomslagskraft och uppmärksammades utanför fackfilosofernas krets, och debatten nådde även kultursidorna. Med Grünbaum fick för första gången en empiriskt inriktad filosof många psykoanalytiker att ta intryck av utifrån kommande kritik.³

Grünbaum hade udden riktad mot två håll. Dels angrep han Poppers uppfattning om att psykoanalysen inte var en falsifierbar teori, dels sköt han i sank den hermeneutiska tolkningen av Freud, bl.a. den naiva uppfattningen om skillnaden mellan natur- och humanvetenskaper som Habermas och Ricœur lanserat. Kritiken av Freud var tvåfaldig. Grünbaum uppfattade Freud som metodologiskt sofistikerad, men kom ändå att underkänna Freuds argument för teoriernas riktighet, och förespråkade istället att utomklinisk testning av Freuds teorier var nödvändig. Dessutom kritiserade Grünbaum starkt Freuds sätt att dra slutsatser i sina fallbeskrivningar. Samtidigt uteslöt inte Grünbaum att den utomkliniska testningen skulle kunna visa att Freuds teorier rymde insikter i människans psyke. Att många psykoanalytiker, framför allt i USA, blev relativt välvilliga till Grünbaums kritik berodde alltså på att han kombinerade kritik av Freuds orsaksanalyser med en

beundrande inställning till Freud när det gällde dennes metodologiska medvetenhet som forskare. Många tog tacksamt emot att Grünbaum tvättade bort stämpeln av pseudovetenskap som Popper hade satt på psykoanalysen.

I sina invändningar mot Poppers idé att psykoanalysen inte är en falsifierbar teori tog Grünbaum upp både att vissa av Freuds teorier faktiskt ger testbara konsekvenser och att Freud själv omprövat teoretiska antaganden utifrån empiriska rön. När det gäller falsifierbarhet exemplifierar Grünbaum med Freuds idé att bortträngda homosexuella impulser låg bakom paranoidea idéer. Om detta stämmer, menar Grünbaum, borde antalet paranoiker minska i ett samhälle som vårt och i antika samhällen med stor tolerans för homosexualitet, alltså en tydlig empirisk konsekvens. När det gäller Freuds egna omprövningar exemplifierar Grünbaum det med två texter, vars blotta namn Grünbaum menar visar att Freud var beredd till omprövning, "A case of paranoia running counter to the psychoanalytic theory of the disease", och "Revision of the theory of dreams".⁴

OCENSURERADE FREUDBREV

Ett tag såg det ut som om Grünbaum med sin kritiska men ändå kunniga och nyanserade analys presenterat den slutgiltiga insikten om Freud som vetenskapsman. Lika fullt kom Grünbaums uppfattning att något decennium

senare ersättas av en mer kritisk syn på Freud. Det berodde delvis på att den kompletta utgåvan av Freuds brev till vännen och kollegan Wilhelm Fliess publicerades 1985 (Masson, 1985). Dessa brev, som Freud först misslyckats med att få uppbrända, var länge väl inlåsta, för att så småningom komma ut i censurerade utgåvor. I den fullständiga brevsamlingen blev det lättare att se bristerna hos Freud.

I början av 1980-talet hade Freud fått kritik för sitt övergivande av den så kallade förförelseteorin, alltså tanken att det var sexuella övergrepp som orsakade hysteriska symtom. Alice Miller (1983) och Jeffrey Masson (1984) anklagade Freud för bristande mod, då de menade att han svek patienternas berättelser om övergrepp till förmån för uppfattningen att det istället rörde sig om deras egna önskefantasier. En noggrann läsning av de artiklar där Freud presenterat den s.k. förförelseteorin, samt av breven till Fliess, ledde till att många av varandra oberoende forskare insåg att Freud inte gjort något sådant svek. Patienterna hade nämligen inte berättat om övergrepp, utan det rörde sig om Freuds egna spekulationer, precis som var fallet med Freuds senare Oidipusteori: i själva verket var bägge teorierna produkter av Freuds egen fantasi, utan stöd i observationer.

Detta var bara en av flera slutsatser man kunde dra med hjälp av brevsamlingen, slutsatser som gick åt samma håll: Freud förtjänade inte den trovärdighet som många tillskrivit honom. Freud sanningslidelse var begränsad, i sina publicerade artiklar beskrev han sig som den framgångsrike vetenskapsman han önskade vara, men i breven syns den Freud som hade svårt att uppnå de teoretiska och

praktiska resultat han drömde om. Och Freud var bara snäppet mindre spekulativt lagd än Fliess, som blivit mest känd för att ha betraktat näsan som en form av sexualorgan. Villigt lät Freud ge sig hän åt siffermystik och underliga spekulationer om sexualiteten, t.ex. påståendet att fantasin fungerar så att en migränattack kan representera en påtvingad förlust av oskulden. Här finns ju på bägge ställena, framhåller Freud.

Av breven framgick också att Freud låtit Fliess göra en näsoperation på en av Freuds patienter. Efter operationen fick patienten svåra blödningar, vilket visade sig bero på att Fliess glömt en halvmeter gasbinda i hennes näsa. Efter ett tag skrev dock Freud till Fliess att blödningarna berodde på patientens önskningar att ha Freud vid sin sida – därmed kunde Fliess frikännas från sin misslyckade operation. Genom en sådan förvanskning manifesterade Freud en moral och ett tänkesätt som knappast kännetecknar en verklig forskare. Det var därför inte svårt att förstå att Freud ville få dessa brev förstörda och att psykoanalytikerna censurerat tidigare utgåvor; i dessa brev framstår Freud mer som fantast än som den seriöse vetenskapsman han ville bli sedd som.

KRITIKEN MÅNGFALDIGAS

Under 90-talet kom ett antal böcker som, ofta inspirerade av Fliess-breven, gick längre i kritiken av Freud än vad Grünbaum gjort, och med en kunskapsnivå om Freud som överträffade vad som funnits tidigare. Till de värdefullaste hör den australiensiske psykologen Malcolm Macmillans bok *Freud Evaluated* (1991/1997), som är den noggrannaste genomgången av Freuds teorier som

finns tillgänglig. Macmillan, som ägnat flera decennier åt psykoanalysens idéhistoriska förutsättningar, visar att Freud ger en felaktig bild av sig själv som forskare. Det är teoretisk inspiration från andra teoretiker som ger honom uppslag, och det är motsägelser i teorierna som tvingar honom att hela tiden ändra sina teorier, utan att han någonsin blir nöjd. Däremot är det inte så som Freud själv beskriver det, att det är kliniska rön som driver hans teoretiska utveckling. Att detta inte stämmer dokumenterar Macmillan väl, men utan att förklara hur det kommer sig att Freud vill framställa sig som en kliniskt grundad teoretiker. Inte heller vill den försiktige Macmillan uttala sig i frågan om psykoanalysen är att betrakta som en vetenskap eller ej, även om han underkänner Freuds teorier.

En som tydligare och mer övergripande fokuserar på de underligheter som finns i Freuds teorier är Allen Esterson i *Seductive Mirage* (1993). Han påvisar även att Freud inte är den hedervärde sanningssökare han brukar framställas som, utan ger många exempel på vad som närmast är bluff och båg hos Freud. Även om Esterson inte explicit diskuterar frågan om pseudovetenskap eller ej, är det ändå uppenbart att han inte ser Freud som en seriös forskare.

Den mest helgjutna framställningen om Freud finns i Richard Websters *Why Freud Was Wrong* (1995). Här finns Macmillans insikt med om att Freuds framställning av sig själv som en kliniskt grundad forskare är en myt, och även Estersons insikt om att Freud som person inte är trovärdig. Till det lägger Webster Cioffis uppfattning att psykoanalysen är en pseudovetenskap. Men han kompletterar dels med en förståelse för hur Freud från sin uppväxt fått med sig ett ok att bära, bestående av omgivningens

förväntningar på att den unge Sigismund skulle bli något stort, förväntningar som Freud införlivade i sin självbild, vilket blev grunden för Freuds självbedrägeri som stor vetenskapsman. Dels lägger Webster till den alternativa beskrivningen av psykoanalysen som en religion snarare än en vetenskap. Denna synpunkt kan låta provokativ, men Webster underbygger liknelsen väl. Websters bok är därför det verk som ger den bästa överblicken över Freud som en äregirig men misslyckad vetenskapsman, även om andra böcker ger fördjupningar i enskilda frågeställningar.

Däremot är Websters bok inte så filosofiskt inträngande när det gäller skillnaden mellan vetenskap och pseudovetenskap. Men Frank Cioffi har givit ut sina essäer om psykoanalysen i antologin *Freud and the Question of Pseudoscience* (Cioffi, 1998). Han sammanfattar sina ståndpunkter i bokens inledande kapitel "Why Are We Still Arguing About Freud?" och lyfter även fram filosofen Ludwig Wittgensteins kloka och personligt hållna synpunkter på psykoanalysen. I kapitlet "Psychoanalysis, Pseudoscience, and Testability" ger han en principiell syn på vad som kännetecknar en pseudovetenskap, med tillämpning på specialfallet psykoanalysen. Cioffi framhåller att Popper inte angav en principiell ofalsifierbarhet som enda kriterium på en pseudovetenskap, utan även att förespråkarna var motsträviga gentemot en prövning av teorin, något som onekligen stämmer i Freuds fall.

FREUDS BRISTER I SAMMANDRAG

Ska man sammanfatta hur 1990-talets Freudkritiska bild ser ut, kan man säga att den handlar om hur Freud ger en förvanskad bild av hur hans teorier uppkommit, vilket

stöd de har, samt att han döljer bristen på faktiskt stöd med missvisande retorik. I alla tre fallen rör det sig om att Freud vill ge sken av att förespråka kliniskt förankrade teorier.

För att visa på dessa brister kan man för det första anföra motsägelser i Freuds texter. Till exempel framhåller Max Scharnberg (1993) hur Freud i fallbeskrivningen Dora först beskriver en egen spekulation som en hypotes, för att längre fram i texten kalla den för patientens eget minne, så att det ser ut som en bekräftelse av hans tes. För det andra kan man jämföra Freuds officiella påståenden med andra källor, dels med vad Freud själv uppgivit i privata brev, dels med Freuds originalanteckningar, som har påträffats i fallet Råttmannen. Dessutom kan man beträffande Vargmannen jämföra med patientens egen uppfattning eftersom han blivit intervjuad och givit sin version av terapin.

Att en jämförelse mellan Freuds officiella texter och hans brev visar att Freud givit en förvanskad bild av sin verksamhet är redan exemplifierat med breven till Fliess. Originalanteckningarna om fallet Råttmannen visar hur Freud i den publicerade texten ändrat sin beskrivning av patientens utsagor så att de bättre passar in som stöd för hans teoretiska antaganden. Intervjun med Vargmannen visar en del väsentliga skillnader gentemot Freuds beskrivning, t.ex. av Vargmannens magproblem. Enligt Freud hade magsmärtorna psykiskt ursprung, och var något som Freud snabbt befriade patienten ifrån. Enligt patienten själv hade de istället sin grund i att han som barn av miss-tag fått medicin som var avsedd för hästar, sedan dess hade han magproblem som han aldrig blev av med. Det är

rimligt att tro att patienten hade bättre kunskaper om detta än Freud, i synnerhet om man beaktar hur lätt Freud hade för spekulationer och överdrifter av sina framgångar.

När det gäller Freud som retoriker kan man se hur Freud påstår att hans egna förväntningar inte spelade någon roll för vad han kommit fram till i sitt kliniska arbete. Men eftersom det är välbelagt att så ändå var fallet, fyller sådana formuleringar funktionen att söka övertyga läsaren om att Freud är forskaren som gör oväntade fynd. Påståendena får en retorisk uppgift som inte beskriver utan döljer sakförhållandet att Freud snarare konstruerar än observerar.

Alla forskare kan göra misstag. Men i Freuds fall finns det för många underligheter, förvanskningar och osanningar för att de ska ses som tillfälliga missar. Snarare är feLEN avsiktliga, systematiska och tendentiösa. De ingår i en strategi som döljer att Freud saknar empiriskt stöd för sina grundläggande teorier; att det är han själv som skapar det som han sedan anser sig ha funnit. Cioffi har därför rätt: Freuds anspråk på att vara en vetenskapsman måste underkännas. Freuds oförmåga att göra egentliga observationer har givits en briljant for-

Alla forskare kan göra misstag. Men i Freuds fall finns det för många underligheter, förvanskningar och osanningar för att de ska ses som tillfälliga missar.

mulering: "Freud tog en spegel för ett fönster". Bättre kan inte Freuds brister sammanfattas.

GRÜNBAUMS BUMERANG

Man kan också granska Grünbaums exempel på att Freud kunde revidera teorier utifrån empiriska rön, och det visar sig att en bumerangeffekt uppkommer. Den första artikeln "A case of paranoia running counter to the psychoanalytic theory of the disease", har ifrågasatts av både Robert Wilcocks (1994) och av Esterson. Bägge ser att texten passar Freud ytterst väl. Skenbart intresserar sig Freud för något som skulle kunna motsäga hans uppfattning, som sedan visar sig bekräfta Freuds syn på paranoia, och egentligen alltför väl. Wilcocks tror att Freud bara ljuger i vissa detaljer, medan Esterson ser sådana motsägelser i texten att han går längre och misstänker att fallbeskrivningen är en ren fiktion. Det kan låta märkligt men är inte orimligt. Esterson har starka argument och vi vet att Freud inte drog sig för att publicera sådant som inte stämde. Han påstod sig ha botat "Rättmannen" när han visste att så inte var fallet, och när han skrev om något han kallade "täckminnen", beskrev han minnen från en patient som han behandlat för en lättare fobi. Men det är numer välkänt att denna patient inte har funnits, utan att det är Freuds egna minnen som han gjort om till en fiktiv patient. Det är alltså bara till namnet som den av Grünbaum anförda artikeln innebär att Freud ifrågasätter sin teori, i själva verket är den en berättelse som syftar till att stödja Freuds ursprungstes.

Inte heller den andra texten som Grünbaum nämnde, "Revision of the theory of dreams", visar att Freud var be-

redd att ändra teorin av empiriska skäl. Freud uppger att den svåraste invändningen gentemot teorin om drömmen som önskeuppfyllelse är att människor som upplevt trauma ofta återvänder till dessa i sina drömmar. Men det är inget skäl för Freud att överge sin teori. Lösningen blir istället modifikationen att drömmar är ”ett försök att uppfylla en önskan” där ”drömarbetet” i en traumatisk dröm misslyckas med att omvandla det traumatiska minnet till en önskan. Inte heller denna text belyser att Freud var beredd att ta verklig hänsyn till empirin, utan snarare hur underliga resonemang Freud kunde föra för att slippa verklig omprövning. De av Grünbaum anförda exemplen talar alltså för det rimliga i att uppfatta Freud som pseudovetenskaplig – inte emot.

Svårigheten att ändra uppfattning var också ett mönster hos Freud. Freud hade svårt att släppa idén att onani var skadligt, trots bristen på fakta som skulle stödja detta. Han kunde inte lämna sin uppfattning att det inte var William Shakespeare som skrev Shakespeares dramer (utan trodde det var en mer adlig person), och han vägrade att överge Lamarcks uppfattning att förvärvade egenskaper kunde ärvas, trots att han visste att hans vetenskapliga samtid lagt den teorin bakom sig.

DE EMPIRISKA FILOSOFERNA OCH FREUD

Ser man bakåt kan man konstatera att den logiske positivisten Otto Neurath hade rätt i att psykoanalysen rymmer vissa allmänna psykologiska insikter. Karl Poppers uppfattning, att Freud hanterade evidensfrågor så att teorin alltid fick rätt, är i princip korrekt. Och visst har Freuds teorier ofta formellt en sådan utformning att de

går att testa, såsom Grünbaum anser. Däremot kan Grünbaums höga tankar om Freuds metodologiska skarp-sinne ifrågasättas. Det är sant att Freud framför principiella synpunkter på vetenskap och metodologi som är klokt formulerade. Det hänger samman med att Freud var utbildad naturvetenskaplig forskare, dessutom relativt framgångsrik sådan under några år i början av sin karriär. Freud visste alltså hur forskning skulle bedrivas. Men för att bli så ekonomiskt framgångsrik att han kunde gifta sig, tog Freud beslutet att bli behandlande läkare istället, det var mer lukrativt. Problemet var att klinikern Freud inte kunde släppa sin äregirighet, utan ville göra stora upptäckter även som behandlare. Men en klinisk situation lämpar sig dåligt för sådant. Freud fick därför ägna sig åt spekulationer och att försöka intala sig själv att han lyckades hitta kliniskt stöd för sina idéer. Det är här Freuds metodologiska reflektioner kommer in. De får funktionen inte av att beskriva Freuds faktiska metodologi, utan blir retoriska fikonlöv som döljer Freuds brist på empiriskt stöd; att hans grundläggande teorier, t.ex. om barnets utveckling, var grundlösa spekulationer.

Grünbaum bländades alltså Freuds metodologiska resonemang på ett obefogat sätt, där Cioffi före honom kunnat se bortom den vetenskapsklingande retoriken.

CIOFFI FÅR RÄTT

Man måste istället utgå ifrån hur Freud faktiskt hanterade evidensfrågor för att avgöra om psykoanalysen är en vetenskap eller ej, såsom Cioffi framhåller. Men det har krävts kompletteringar från Webster och många andra för att Cioffis inställning, att Freuds psykoanalys är en pseu-

dovetenskap, har blivit så tydlig att den inte längre kan tillbakavisas.⁵

Även om Freud förvanskat sina data är antalet medvetna lögnar förmodligen inte så omfattande. Det rör sig mer om självbedrägeri än om regelrätt ljugande. Och det som kommit att utmärka Freud som pseudovetenskapare är att han likt ingen annan har lyckats lägga ut förtroendeskapande retoriska dimridåer. Därigenom har han kunnat framstå som en gedigen vetenskapsman även bland högt kvalificerade intellektuella.

Freuds stora självinsikt var därför inte den som många tror, hans påstådda upptäckt av Oidipuskomplexet hos sig själv, för någon sådan upptäckt gjorde inte Freud. Nej, den stora självinsikten finns i ett brev till Fliess den 1 februari 1900. Där skriver Freud att han inte var någon vetenskapsman eller observatör, utan en äventyrare, en conquistador. Som en sådan intellektuell äventyrare kom Freud att få ett gigantiskt inflytande under 1900-talet, och inte utan sina positiva förtjänster genom att uppmärksamma viktiga mänskliga fenomen. Men någon vetenskapsman var han inte. Freuds psykoanalys har därför mer gemensamt med astrologin, med dess löst sammanfogade spekulationer och

**Freuds
psykoanalys
har mer
gemensamt
med astro-
login än med
Darwins
empiriskt
välförankrade
teorier.**

skenbart stora förklaringsvärde, än med Darwins empiriskt välförankrade teorier.

Samtiden har till slut hunnit ifatt Cioffi. Fortfarande är det en mindre grupp filosofer och psykologer som är beredda att karaktärisera psykoanalysen som en pseudovetenskap, men det är mycket lättare att argumentera för denna syn på ett välunderbyggt sätt nu än för 30 år sedan, då Cioffi först lanserade denna tes.⁶

Att Freud inte kan räknas som vetenskapsman är en insikt som alltså blev uppenbar om inte förr så i vart fall under 1900-talet sista decennium. Det är en insikt som är svår och smärtsam för många att ta till sig. Likafullt finns det goda förutsättningar att uppnå konsensus om detta under 2000-talets första decennier. ♣

Billy Larsson är leg psykolog och frilansskribent, verksam i Göteborg.

REFERENSER

- Ayer, A. J. (ed.) 1959. *Logical Positivism*. New York: Free Press.
- Cioffi, F. 1970. Freud and the Idea of a Pseudo-Science. I: Borger, R. & Cioffi, F. (eds): *Explanation in the Behavioural Sciences*, s. 471–499. Cambridge: Cambridge University Press. Även i Cioffi, 1998.
- Cioffi, F. 1998. *Freud and the Question of Pseudoscience*. Chigago: Open Court.
- Esterson, A. 1993. *Seductive Mirage*. Chicago: Open Court.
- Eysenck, H. 1985. *Decline and Fall of the Freudian Empire*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Grünbaum, A. 1984. *The Foundations of Psychoanalysis*. Berkley, California: University of California Press.
- Grünbaum, A. 1993. *Validation in the Clinical Theory of Psychoanalysis*. Madison, Connecticut: International University Press.
- Hook, S. (ed.) 1959. *Psychoanalysis, Scientific Method and Philosophy*. New York: New York University Press.

- Macmillan, M. 1991. *Freud Evaluated: The Completed Arc*. Utvidgad utgåva 1997. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Masson, J. 1984. *Sveket mot sanningen*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Masson, J. 1985. *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Miller, A. 1983. *Du ska inte märka*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Popper, K. 1962. *Conjectures and Refutations*. New York: Basic Books.
- Popper, K. 1983. *Realism and the Aim of Science*, ed. W. Bartley. Totowa, New Jersey: Rowman & Littlefield.
- Salter, A. 1976 (orig. 1952). *Vägen från Freud*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Scharnberg, M. 1993. *The Non-Authentic Nature of Freud's Observations. Vol. I: The Seduction Theory*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Webster, R. 1995. *Why Freud Was Wrong*. London: Harper Collins.
- Wilcocks, R. 1994. *Maelzel's Chess Player: Sigmund Freud and the Rhetoric of Deceit*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.

NOTER

1. Rationell för att den fäster vikt vid att slutsatser dras på ett riktigt sätt, och intresserar sig för en så stringent begeppsbildning som möjligt. Empirisk för att den anser att teorier måste ha stöd i relevanta iakttagelser för att räknas som en vetenskaplig teori, och inte bara bestå av obestyrkta hypoteser.
2. Popper har även tagit upp sin syn på psykoanalysen senare, men utan att tillföra särskilt mycket nytt, se t.ex. Popper, 1983.
3. Grünbaum följde upp med ytterligare en volym, *Validation in the Clinical Theory of Psychoanalysis*, 1993. Boken tillför dock inte så mycket nytt, utan tar upp ungefär samma teman som hans genombrottsbok som psykoanalytiker.
4. Antagligen hade Grünbaum inte läst Cioffis synpunkter när han började kritisera Popper. I sin första bok från 1984 nämns inte Cioffi alls, det är först 1986 som Grünbaum verkar ha tagit del av Cioffis argument (se Grünbaum, 1993). Om Grünbaum hade känt till Cioffis uppfattning tidigare, hade han fått utforma sina argument annorlunda. Att kritisera Poppers uppfattning snarare än Cioffis, när det

gäller frågan om psykoanalysen är en pseudovetenskap, är att göra det alltför enkelt för sig.

5. Moderna psykoanalytiker har ofta svårt att erkänna att Freud haft fel. En vanlig strategi för att slippa detta är att försvara teorierna som metaforer. Istället för att överge teorierna om Libido och om Oidipuskomplexet hävdar man t.ex. att Freuds uppfattning att pojkar i åldern 3-5 år är rädda för att bli kastrerade av sin far ska uppfattas metaforiskt, som en allmän rädsla för kroppsskada och liknande. Att Freud själv tänkte konkret och inte metaforiskt vill man inte låtsas om. Metaforiserandet av Freuds teorier kan ses som en modern pseudovetenskaplig strategi.
6. Några behavioristiska kritiker (Salter, 1976; Eysenck, 1985) har dock framfört synpunkter besläktade och ibland inspirerade av Popper och Cioffi m.fl., men inte på ett helt lyckat sätt. Anledningen är att de varit så ironiska och nedvärderande mot Freud att de haft svårt att påverka den som inte redan haft en negativ inställning till Freud. Nyare kritik beskriver Freuds faktiska brister, men oftast på ett nyanserat och inte på ett fientligt sätt.